

ALTERNATIVE ACCESS - VAIHTOEHTOINEN SAATAVUUS MONEN KEINON KOKONAISUUS

Kirjastoaineistojen vaihtoehtoinen saatavuus tuli Suomessa ajankohtaiseksi erityisesti viime vuonna, kun neuvottelut FinELib-kirjastokonsortion ja tiedekustantaja Taylor & Francisin kanssa kariutuivat. Sen seurauksena yliopisto- ja korkeakoulukirjastoilta katkesi pääsy Taylor & Francisin -lehtiin. Vaihtoehtoisella saatavuudella (alternative access) tarkoitetaan tässä yhteydessä tapoja saada käyttöön artikkeleita, jotka ovat kustantajan maksumuurin takana.

FinELib-neuvottelujen kariutumisen taustalla ovat tieteellisen julkaisutoiminnan nykyisen mallin ongelmat ja käynnissä oleva muutosprosessi kohti open access -julkaisemista. Suurten tiedekustantajien kustantamien tieteellisten kausijulkaisujen hinnat yliopistoille ovat olleet jatkuvassa nousussa (ks. esim. Kustantajahintatiedot Suomessa 2010–2017). Suomessa FinELib-konsortion yhtenä tavoitteena neuvotteluissa kustantajien kanssa onkin, että tieteellisten julkaisujen hintojen pitää olla kohtuullisia. Kyse ei kuitenkaan ole ainoastaan saatavuuden hinnasta. Toinen puoli on open access -julkaisemisen hinta. FinELibin tavoitteiden mukaan siirtyminen avoimeen julkaisemiseen pitää toteuttaa ilman lisäkustannuksia. Toisin sanoen sellainen tilanne, jossa verorahoin ensin maksetaan julkaisumaksu, jotta artikkeli saadaan avoimeksi ilman, että

tätä huomioidaan tilausmaksuissa, ei ole hyväksyttävä. Ei siis neuvotella ainoastaan pääsytyn hinnasta, vaan myös julkaisemisen hinnasta.

Suomi ei tietenkään ole yksin tässä tilanteessa, vaan samat kysymykset ovat ajankohtaisia muuallakin maailmassa. Elsevierin kanssa sopimusta ei ole syntynyt Saksassa 2017 eikä Ruotsissa 2018. Samalla tavalla vaatimus avoimesta tiedejulkaisemisesta on kansainvälinen, ja Suomen lisäksi Euroopassa on laajalti osoitettu tukea Plan S:lle, jonka päämääränä on tehdä Plan S -koalitioon kuuluvien rahoittajien rahoittama tiedejulkaiseminen avoimesti saatavaksi.

Saatavuudesta ja avoimesta julkaisemisesta neuvoteltiin Suomessa vuoden 2018 lopussa sekä Wileyn että Taylor & Francisin kanssa. Sopimukset päättyivät jo vuoden 2018 lopussa, mutta neuvotteluita jatkettiin vuoden 2019

alussa eikä pääsy artikkeleihin katkenut heti. Wileyn kanssa jatkettiin lyhytaikaisella sopimuksella vuoden 2019 loppuun. Uusi sopimus saatiin neuvoteltua vuoden 2020 alussa. Taylor & Francisin kanssa sopimusta ei syntynyt ja pääsy lehtiin katkesi helmikuussa 2019. Konsortiotilaukseen kuului 1807 kausijulkaisunimekettä.

Valmistautuminen pääsyn katkeamiseen

Osallistuin Helsingin yliopiston kirjastossa alternative access -työryhmän toimintaan. Viestintä asiakkaille aloitettiin jo ennen pääsyn katkeamista. Varoitimme etukäteen, että neuvottelut ovat vaikeassa tilanteessa ja pääsy saattaa lakata näiden kustantajien lehtiin. Kehotimme tutkijoita ottamaan talteen tarvitsemansa artikkelit. Tässä yhteydessä piti myös muistuttaa siitä, että lisenssiehtojen mukaan ei ole sallittua systemaattisesti ladata kaikkea sisältöä.

Osana viestintää kirjasto loi alternative access -verkkosivun. Myös FinELib teki alternative access -sivun aineistoneuvotteluista kertoville sivuilleen. Osin mallia otettiin ulkomaisista yliopistokirjastoista, joiden sivuja tutkittiin silloin, kun Suomessa vaurauduttiin pääsyn katkeamiseen. Alternative access -sivuilla on lyhyesti tietoa neuvottelutilanteesta sekä link-

kejä eri työkaluihin ja hakukoneisiin. Tärkeä on myös tieto, että asiakas voi aina voi ottaa yhteyttä kirjastoon, joka auttaa selvittämään, miten tarvittavat artikkelit voidaan saada käyttöön.

Asiakkaat pyrittiin ohjaamaan alternative access -sivulle. Sivulle oli linkki kirjaston Helka-tietokannan etusivulla. Taylor & Francisin lehtien koh-

dalle Helkan saatavuustietoihin tehtiin merkintä siitä, että pääsy on rajattu ja linkki ohjasi alternative access -sivulle.

Miten Helsingin yliopiston kirjastossa on toteutettu vaihtoehtoisia saatavuutta?

Käytössä on pääasiallisesti kolme tapaa hankkia artikkeleita. Ensimmäinen tapa on perinteinen kaukopalvelu. Toinen tapa on artikkelien open access -versioiden löytäminen. Tällä tarkoitetaan laillisesti saatavilla olevia versioita yliopistojen ja muiden instituutioiden julkaisuarkistoista (ns. green open access). Kolmas tapa on artikkelien ostaminen artikkeli kerrallaan. Artikkelien ostamiseen Helsingin yliopiston kirjasto on käyttänyt Copyright Clearance Centerin Get It Now -palvelua. Lisäksi on mainittava, että esimerkiksi Ebscon ja Proquestin laajoissa lehtitietokannoissa on saatavilla niitä Taylor & Francisin lehtiä, joihin pääsy on katkennut. Monesti paketteihin kuuluvissa lehdissä on tosin esimerkiksi

**FinELibin tavoitteiden
mukaan siirtyminen
avoimeen julkaisemiseen
pitää toteuttaa ilman
lisäkustannuksia.**

vuoden embargo, mutta kaikki saata-
vuus auttaa tässä tilanteessa. Seuraa-
vaksi tarkastellaan lähemmin kolmea
tapaa hankkia artikkeleita.

Kaukopalvelu ja resurssien jakaminen

On tärkeä huomata, että kaukopalve-
lussa konsortiolla on käytössä enem-
män resursseja kuin sen yksittäisillä
jäsenkirjastoilla. Kun pääsy katkesi, se
ei koskenut kaikkea Taylor & Franci-
sin aineistoa. Kullakin kirjastolla oli
niin sanotut core- eli ydin-tilaukset,
joihin sopimuksen mukaan on pit-
käaikaiskäyttöoikeus. Pitkäaikaiskäy-
töllä (perpetual access) tarkoitetaan
sitä, että pääsy maksettuun aineistoon
säilyy tilauksen päättymisen jälkeen.
Core-tilauksissa on kyse niistä lehti-
nimekkeistä, joihin kullakin kirjastolla
oli tilaus voimassa silloin, kun laajem-
man lehtikokoelman sisältävään kon-
sortiosopimukseen mentiin mukaan.

Pääsy näihin lehtiin säilyi niiden
vuosien osalta, jolloin tilaus oli ollut
voimassa. Konsortiossa mukana olevilla
kirjastoilla oli kullakin erilainen vali-
koima core-tilauksia. Vaikka kirjasto-
jen core-tilauksissa oli samoja lehtiä, oli
kullakin yliopistolla myös huomattava
osa eri lehtiä riippuen yliopiston pai-
noalueista. Tämän seurauksena kirjas-
toilla on konsortiotasolla tarkasteltuna
suhteellisen kattava pääsy vanhoihin
vuosikertoihin aina vuoden 2018 lop-
puun asti, vaikka yksittäisellä kirjastolla
on pääsy vain sen omiin core-tilauk-
siin. Kaiken kaikkiaan 38 % lehdistä

(689/1807 lehteä) oli jonkin konsor-
tion kirjaston core-tilauksia. Tässä
tilanteessa korostuu perinteisen kirjas-
tojen välisen kaukopalvelun merkitys.
Voimme toimittaa artikkelikopioita
vanhoista vuosikerroista toisten kirjas-
tojen asiakkaille kaukopalvelun kaut-
ta. Ongelmana kuitenkin ovat vuoden
2018 jälkeen julkaistut artikkelit. Toki
kaukopalvelu voi tilata uudempia ar-
tikkeleita ulkomailta.

Open access -versioiden löytäminen

Open access on keskeinen teema leh-
tineuvotteluissa ja se on keskeinen
elementti myös vaihtoehtoisessa saa-
tavuudessa. Kirjaston alternative access
-sivulla on listattu useita työkaluja ja
hakukoneita, joilla open access -ver-
sioita artikkeleista voi etsiä. Samoja
työkaluja voivat käyttää sekä kirjaston
henkilökunta että asiakkaat.

Selainlisäosat

Selainlisäosat ovat yksi menetel-
mä. Niissä on kaikissa sama pe-
riaate, mutta toteutus vaihtelee.
Esimerkiksi *Open Access Button* voi
käyttää joko hakulaatikon kautta tai se-
lainlisäosana, joka tarkistaa onko open
access -versiota saatavilla julkaisuar-
kistoissa. Selainlisäosana OA Button
toimii niin, että maksumuuriin tör-
mätessään käyttäjä voi napauttaa OA
Buttonia, joka etsii sitten open access
-version sivulla olevasta artikkelista.
OA Buttonin erikoisuutena on se, että
se voi auttaa hankkimaan open access

The screenshot shows the Helka search interface. At the top, there are navigation links for 'HAKUOHJE', 'ARTIKKELIHAKU', and 'TIETOA HELKASTA'. The search bar contains the query 'Excellence in the knowledge-based economy: from scienti...' and a filter for 'Kaikki osumat'. Below the search bar, there are filters for 'Aineistotyyppi: E-artikkeli', 'Kirjaston kokoelmat: Artikkelihaku', and 'RAJAA HAKUA' with options for 'Näytetään 1 - 20 / 77', 'Järjestä: Relevanssi', and 'Tuloksia sivulla: 20'. There are also checkboxes for 'Kokoteksti saatavissa' and 'Vertaisarvioitu'. The search results section shows a title 'Excellence in the knowledge-based economy: from scientific to research excellence', authors 'Sørensen, Mads P ; Bloch, Carter ; Young, Mitchell', and a publication date of '02 July 2016, Vol.6(3), pp.217-236'. A snippet of the article text is visible. A green box highlights the 'Unpaywall' link in the search results.

-version pyytämällä artikkelin tekijää tallentamaan artikkelin julkaisuarkistoon, mikäli open access -versiota ei löydy. Tällöin käyttäjän pitää kirjautua ja antaa sähköpostiosoite sekä kertoa, miksi tarvitsee artikkelin.

Unpaywall on suoraviivaisesti toimiva selainlisäosa, joka ilmoittaa, mikäli sivulla näkyvä artikkeli on saatavilla open access -versiona. Selainlisäosan lisäksi Unpaywall tarjoaa myös muita mahdollisuuksia kirjastoille. Helsingin yliopiston kirjastossa Unpaywall on aktivoitu kirjaston SFX-linkityksessä. Artikkelihauksen tuloksissa näkyy Unpaywall-linkki, joka ohjaa käyttäjän suoraan julkaisuarkistossa olevaan vaihtoehtoiseen versioon, mikäli sellainen on saatavilla.

Muita selainlisäosia ovat esimerkiksi *Lazy Scholar* ja *Kopernio*, jotka toimivat edellisten tapaan eli etsivät open access -versioita artikkeleista. Ne osaavat linkittää myös lisensoituihin aineistoihin käyttäjän instituution perusteella. *Lazy Scholar*issa on myös ominaisuuksia esimerkiksi alometriikkaan ja viittausten

tekemiseen. *Lazy Scholar* luo käyttäjälle tunnuksen ja kerää historiaa hauista. Tällä perusteella se voi suositella muita artikkeleita samasta aiheesta. *Kopernio* on Clarivate Analyticsin selainlisäosa, jonka käyttäminen vaatii kirjautumista ja käyttäjätunnuksen luomista.

Hakupalvelut

Selainlisäosien lisäksi on myös hakupalveluita, joista voi kerralla hakea tuhansista lähteistä haravoituja open access -aineistoja. Alternative access -tarkoituksiin hyviä ovatkin sellaiset palvelut, jotka kokoavat yhteen tietoja eri yliopistojen julkaisuarkistoista ja open access -lehdistä. Esimerkiksi *Core* on voittoa tavoittelematon brittiläinen palvelu, jonka ideana on kerätä open access -artikkeleita julkaisuarkistoista ja lehdistä ympäri maailmaa, ja tehdä ne helposti löydettäviksi yhdestä paikasta. Tällä hetkellä palvelussa on haettavissa yli 135 miljoonaa artikkelia. *Core*n dataa käyttää muun muassa tutkijoiden avuksi suunniteltu tekoäly *Iris.ai*.

Toinen hakupalvelu on *Base*, Biele-

feldin yliopiston kirjaston ylläpitämä hakukone, johon on indeksoitu yli 150 miljoonaa dokumenttia. Näistä noin 60% on open access -dokumentteja. Palvelu sisältää siis myös aineistoa, joka ei ole avoimesti käytettävissä. EU:n rahoittaman avoimen julkaisemisen infrastruktuurin, *Openaire*:n, palveluihin sisältyy hakuportaali, jossa on tällä hetkellä haettavissa yli 31 miljoonaa dokumenttia. Tiedot kerätään useista julkaisuarkistoista ja lehdistä.

Hakupalvelut ovat ehkä parempia silloin, kun yrittää hakea avoimesti saatavilla olevaa aineistoa jostakin aiheesta, kun taas lisäosat ovat käytännöllisiä silloin, kun käyttäjä törmää maksumuuriin ja haluaa tietää, onko kyseinen artikkeli saatavilla open access -versiona. Yksittäisten artikkelien tarkistaminen hakupalveluiden avulla on toki mahdollista ja toimii hyvin.

Artikkeli kerrallaan

Läheskään kaikki artikkelit eivät tietenkään ole saatavilla open access -versiona. Samaan aikaan tutkijat ja opiskelijat odottavat, että kirjasto järjestää pääsyn tietoaisteistoihin. Pääsyn katkettua Taylor & Francisin lehtiin, Helsingin yliopiston kirjasto otti käyttöönsä Get It Now -artikkelienvälityspalvelun vastatakseen tähän tarpeeseen.

Get It Now'n etu on se, että asiakkaat voivat käyttää sitä itsepalveluna Helkan artikkelihaun kautta. Kirjasto aktivoi sfx-linkityspalvelussa kaiken kaikkiaan yli 500 Taylor & Francisin lehtiä, mukaan lukien edellä mainitut core-tilaukset sekä käyttötilastojen perusteella eniten luetut lehdet. Get It Now -vaihtoehto tulee näkyviin valikoitujen lehtien artikkeleille, kun muuta kokotekstisaatavuutta ei ole. Käyttö on rajattu Helsingin yli-

Towards greater understanding of success and survival of lean systems

 E-artikkeli

Taylor, Andrew ; Taylor, Margaret ; Mcsweeney, Andrew

Julkaisussa International Journal of Production Research 01 January 2013, p.1-24

The purposes of this research are to remove some of the confusion surrounding the characterisation of lean systems; to delve deeper into the human issues associated with lean; and to explore the complexity of an established lean system to identify issues which affect its success and ongoing continuance. Using the mixed

LISÄÄ ▾

Verkossa saatavilla

 Viitetiedot dx.doi.org

 Näytä muut lähteet (SFX)

HELINGIN YLIOPISTON KIRJASTO
LINKITYSPALVELU

Nimeke: Towards greater understanding of success and survival of lean systems

Lähde: International journal of production research [0020-7543] [Peer Reviewed] Taylor Vuosi:2013

Elektronista kokotekstiä ei ole saatavissa.

Paikanna kokotekstin kopio **DOI-palvelulla**

Huomaus:Kokotekstiin ei ole ehkä lukuokeutta

Tarkista saatavuus **Helka**

Tarkista saatavuus **HELDA - Helsingin yliopiston julkaisuarkisto**

Dokumenttipalvelu **CCC Get It Now Taylor and Francis**

Dokumenttipalvelu **HUPS-aineistotilaus HY/HYKS -henkilöstölle**

Ei kokotekstiä? **Tilaa kaukopalvelun kautta**

E-lehdet **ISI's Journal Citation Report (JCR) Science Edition 2017 Release**

opiston henkilökunnalle ja opiskelijoille sähköpostiosoitteen perusteella, ja artikkelit toimitetaan asiakkaan sähköpostiin. Get It Now laskuttaa toimitetut artikkelit kirjastolta. Käyttöehdot rajaavat artikkelin henkilökohtaiseen käyttöön, ja myös artikkelin säilytysaika on rajallinen.

SFX:ssä on mahdollista rajata, mitkä lehdet ja vuosikerrat ovat palvelun piirissä. Get It Now -palvelun hallintaliityntymässä voidaan rajata rahan käyttöä kokonaisuudessaan tai yhden artikkelin maksimihintaa. Voidaan myös asettaa aikarajauksia yhden käyttäjän tilauksille. Kaiken kaikkiaan palvelu on varsin joustavasti mukautettavissa kirjaston tarpeita vastaavaksi.

Toinen tapa käyttää Get It Now -palvelua on kaukopalvelun apuvälineenä eli, niin että asiakas pyytää artikkelia ja kirjasto tilaa sen.

Vaihtoehtoinen saatavuus kokonaisuutena

Yhtä ratkaisua vaihtoehtoiseen saatavuuteen ei ole, vaan sitä on käytännössä toteutettava usealla eri tavalla, joilla kaikilla on etunsa ja puutteensa. Open access -artikkelien etsiminen on hyvin linjassa aineistoneuvottelujen päämäärän, avoimen saatavuuden lisäämisen, kanssa. Ja mitä enemmän open access -julkaiseminen ja rinnakkaistallentaminen edistyvät eri maissa, sitä enemmän tätä kautta löytyy maksutonta vaihtoehtoista saatavuutta. Toisaalta julkaisuarkistoihin tallennetut open access -versiot

harvemmin ovat kustantajan versioita. Kuitenkin, jos kyseessä on vertaisarvioitu käsikirjoitus, niin ainakin informaation sisällön pitäisi olla sama kuin kustantajan versiossa, vaikka sivunumerointi ja muut yksityiskohdat eivät olisikaan.

Kirjastojen resurssien jakamisessa ongelmana ovat kaukopalvelua rajoittavat lisensseihin liittyvät ja lailliset rajoitukset, joiden vuoksi asiakkaille voidaan toimittaa vain paperikopioita artikkeleista. Toisaalta kaukopalvelu on perinteistä kirjastojen välistä yhteistyötä ja kirjastoilla on valmis hyvin toimiva prosessi kaukopalvelulle. Kirjastojen välisen yhteistyön merkitys korostuu poikkeuksellisessa tilanteessa, jossa pääsy katkeaa useisiin satoihin lehtiin.

Artikkelien ostamisen etuna on se, että käyttäjät saavat tarvitsemansa artikkelit nopeasti ja sähköisessä muodossa. Tämä kuitenkin maksaa, joten loppujen lopuksi kirjasto päätyy kuitenkin maksamaan kustantajalle pääsystä, vaikkakin artikkeli kerrallaan. Voidaan ajatella, että se ei ole neuvottelujen edistämisen kannalta toivottavaa. Tätäkin palvelua kuitenkin tarvitaan, jotta käyttäjät voivat edelleen luottaa siihen, että kirjaston kautta artikkelit on mahdollista saada myös poikkeus-tilanteessa.

Asiakkaat voivat tietenkin etsiä, ja etsivätkin, vaihtoehtoista saatavuutta kirjastosta riippumatta. Kirjaston luoman alternative access -sivun tarkoituksena onkin tarjota välineitä ar-

tikkeliin omatoimiseen löytämiseen. Tutkijat voivat pyytää artikkeleita suoraan kirjoittajilta tai sellaiselta kollegalta, jolla on lisensoitu pääsy. Yleensä lisenssit sallivat sen, että käyttäjä, jolla on pääsy maksulliseen aineistoon voi tieteellisen kommunikaation puitteissa jakaa artikkeleita pienessä määrin. Tarkoitusta varten on keksitty aiheutunniste *#ICanHazPDF*, jota käytetään Twitterissä artikkeleiden pyytämiseen.

Kirjastossa näemme vain sen käytön ja ne kyselyt, jotka kirjastolle tulevat. Tutkijoiden keskinäinen kommunikaatio ja jakaminen, joka ei kulje kirjaston kautta, jää näkymättömiin. FinELib on suunnitellut kyselyä Taylor & Francis -katkon vaikutuksista Suomessa. Sen toteutuessa voidaan tulevaisuudessa saada tietoa siitä, millä eri tavoilla käyttäjät ovat maksumuurin takaisia artikkeleita saaneet.

Ruotsissa on jo tehty kysely Elsevier-katkon vaikutuksesta. Siellä 23 %

vastaajista oli saanut artikkelin kirjaston kautta, 22 % kollegan kautta ja 22 % artikkelin tekijän kautta. Iso osa (42 %) oli löytänyt artikkeleita online. Kuitenkin vain neljänneksellä oli edellä esiteltyjä selainlisäosia asennettuna. Online-lähteissä erottui ResearchGate (45 %) ja vähemmässä määrin Sci-Hub (24 %). (Olsson ym. 2019.)

Ovatko kirjastot sitten epäonnistuneet, jos vain 23 % kertoo saaneensa artikkelin kirjaston kautta? Mielestäni eivät, koska on selvää, ettei kirjasto voi neuvottelujen kariutumisen tapaisessa poikkeustilanteessa toimittaa kaikkia asiakkaiden tarvitsemia artikkeleita. Olennaisempaa onkin, että kirjasto pystyy ohjaamaan asiakkaita vaihtoehtoisten saatavuuskeinojen pariin ja opettamaan niiden käytössä. 💡

Artikkeli perustuu tekijän STKS:n Pysy pinnalla -seminaarissa 24.10.2019 pitämään esitelmään.

Lähteet:

Kustantajahintatiedot Suomessa 2010–2017, Opetus- ja kulttuuriministeriö,
<http://urn.fi/urn:nbn:fi:csc-kata20170613104454620616>.

OLSSON, LISA, CAMILA HERTIL LINDELÖW, FRIDA JAKOBSSON & LOVISA ÖSTERLUND
 (2019). CONSEQUENCES OF SWEDEN CANCELLING ELSEVIER. ZENODO.
<HTTP://DOI.ORG/10.5281/ZENODO.3259809>.

Tietoa kirjoittajasta

JUHA LEPPÄMÄKI
 Helsingin yliopiston kirjasto
juha.leppamaki@helsinki.fi